

de onderlinge belofte

JAN DRIEVER

MET MEDEWERKING VAN ONNO SINKE

**de
onderlinge
belofte
zeventig
jaar
stichting
1940-1945**

BOOM AMSTERDAM

© 2015 Jan Driever, Onno Sinke

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Boekverzorging

René van der Vooren, Amsterdam

Letters van Helmut Salden (zie pp. 178-180) zijn gebruikt voor de belettering van omslag en hoofdstuktitels. De tekstletter is de Arnhem, een ontwerp van Fred Smeijers.

ISBN 978 90 8953 206 0 | NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

inhoud

Voorwoord 7

1 Het begin 9

Nederland in oorlogstijd 28 / *Bureau Ex-Politieke
Gevangenen* 32 / *Geen onderscheidingen* 35 /
Nederland herdenkt 40 / *Penningen van het verzet* 44

2 Opbouw (1945–1965) 47

Affiches 106 / *Vakantieweken* 112 / *Frits Rudolf Ruys
Fonds* 118 / *Ganzenbord* 121 / *Het Vierde Prinsenkind* 124 /
Sinterklaasvieringen 128

3 Het verleden dat niet voorbijging (1965–1985) 131

Het Koninklijk Huis 158 / *Kerstattenties* 164 /
Contactblad 167 / *Steen van de miljoenen tranen* 168 /
Verzetspostzegel 169 / *Steun & waardering* 170 /
Helmut Salden 178

4 Met het oog op de toekomst (1985–2015) 181

Dankwoord 221

Noten 223

Bronnen/literatuur 227

Voorzitters/directeuren 231

Personenregister 233

Illustratieverantwoording 236

voorwoord

Op 13 oktober 1944 kwamen eenentwintig vertegenwoordigers van verzetsorganisaties bij elkaar. Zij vertegenwoordigden het hele spectrum van het verzet tegen de Duitse bezetter: van de linker-vleugel tot de rechtervleugel, van het gewapend verzet tot de illegale pers. Allen hadden strijdmakkers die waren weggevoerd en omgekomen of die waren gepakt en geëxecuteerd. Allen kenden ook gezinnen van verzetslieden die waren achtergebleven. Zij hadden hun medestrijders beloofd dat zij die gezinnen zouden bijstaan. Zij hadden ook beloofd dat zij hun invalide geworden vrienden zouden ondersteunen. Deze onderlinge belofte werd nog tijdens de Tweede Wereldoorlog officieel bekrachtigd. Op 13 oktober 1944 werd de akte ondertekend waarmee Stichting 1940–1944 werd opgericht. Het jaar 1944 bleek niet het einde te brengen van de oorlog en om die reden werd de naam: Stichting 1940–1945.

Zeventig jaar na het einde van de oorlog bestaat de Stichting nog steeds. Inmiddels hebben ook andere groepen oorlogsbetrokkenen er hun thuis gevonden, zoals kinderen en partners van verzetsmensen, vervolgingsslachtoffers en burger-oorlogsslachtoffers. De Stichting heeft in al die jaren op vele manieren de doelgroepen ondersteund. Van het lobbyen voor (de verbetering van) de wetgeving met betrekking tot verzetsdeelnemers en oorlogsslachtoffers en het uitbetalen van pensioenen tot juridische bijstand en medische hulp bij bezwaar en beroep. Van de organisatie van vakantieweken en het verstrekken van studieleningen voor kinderen van verzetsdeelnemers tot de organisatie van contactdagen voor de achterban. De Stichting had betaalde krachten in dienst, maar dreef toch vooral op vrijwilligers, aanvankelijk vaak zelf verzetsmensen. Betaald of niet, allen werden gemotiveerd door een bijzondere solidariteit met de oorlogsgetroffenen.

Het boek dat voor u ligt, geeft een impressie van de zeventigjarige geschiedenis van Stichting 1940–1945. Het is geen integrale geschiedschrijving met academische pretenties, maar een boek voor

VOORWOORD

een algemeen publiek. In vogelvlucht zal het u meenemen langs de belangrijkste ontwikkelingen en gebeurtenissen in de afgelopen decennia. In al die jaren was de doelgroep zelf de kern waar de Stichting om draaide. Dit is nog steeds het geval en dit zal ook zo blijven in de toekomst. De onderlinge belofte, in 1944 gedaan, zal onze leidraad blijven.

DRS. JAN-WILKE REERDS MBA

Voorzitter raad van bestuur

1

het begin

Op een frisse herfstochtend stond Arie van Namen voor het gesloten Rijksmuseum te wachten. Het was 13 oktober 1944 en de Hongerwinter begon Amsterdam steeds meer in zijn greep te krijgen. De stad was koud, donker en stil. Door gebrek aan steenkolen waren bijna alle huishoudens en bedrijven afgesloten van het elektriciteitsnet en was de tram stilgelegd. Het vuilnis werd niet meer opgehaald, de riolen stroomden over en de post en de telefoon werkten niet meer. De bezetter nam alles in beslag wat bruikbaar of van waarde was. Belangrijker nog: in reactie op de afkondiging van de Spoorwegstaking, een kleine maand eerder, hadden de Duitsers een embargo ingesteld voor voedselvervoer. Men was in het westen van het land nu afhankelijk van de snel slinkende voorraden.

Van Namen kwam uit een gereformeerd gezin, had rechten gestudeerd aan de Vrije Universiteit en was sinds 1938 advocaat. In zijn vrije tijd was hij actief geweest in het jeugdevangelisatiewerk in de Transvaalbuurt. Uiterlijk leek hij op het cliché van een gereformeerde jongeman: keurig, degelijk en een beetje saai. Zijn jonge voorkomen wekte de indruk dat hij nog maar een groentje was. Als pro-Deoverdediger pleitte hij eens voor een potige Jordaner die zijn zorgvuldig opgebouwd betoog in de rechtszaal ondermijnde met de woorden: ‘Seg, hep jij eigenlijk wel de masele gehad?’¹ Maar zijn onschuldige uiterlijk was misleidend. Hij behoorde tot de eersten die overgingen tot verzet tegen de Duitse bezetter.

In november 1940 was hij begonnen met het verspreiden van het ondergrondse blad *Vrij Nederland*. In de herfst van 1944 had hij samen met hoofdredacteur Henk van Randwijk mede de leiding over het blad dat inmiddels was uitgegroeid tot een van de bekendste illegale publicaties. ‘Het jongetje Arie’, zoals hij schertsend werd genoemd binnen de VN-groep, was een bijna onmisbare kracht. Hij was het noodzakelijk tegenwicht voor de impulsieve, emotionele en chaotische Van Randwijk. Zijn behoedzaamheid en gave om gevaren te voorzien en door koelbloedig handelen te voorkomen, waren kwaliteiten die goed van pas kwamen tijdens de Duitse bezetting.

Wachtenden voor de gaarkeuken in de Spuistraat in Amsterdam tijdens de Hongerwinter in 1944-1945. Door gebrek aan steenkolen waren bijna alle huishoudens en bedrijven afgesloten van het elektriciteitsnet en was de tram stilgelegd. In reactie op de afkondiging van de Spoorwegstaking, een kleine maand eerder, hadden de Duitsers een embargo ingesteld voor voedselvervoer. Men was in het westen van het land nu afhankelijk van de snel slinkende voorraden.

En nu stond hij op het punt om naar de gevaarlijkste vergadering te gaan die hij in de oorlog had bijgewoond. Hij had geen idee wie hij er zou tegen komen; er kon zomaar een provocateur in het gezelschap zijn. Hij had alleen doorgekregen dat hij om halftien bij het Rijksmuseum moest zijn. Hier kwam op het afgesproken tijdstip een onbekende naar hem toe met een stukje papier. Van Namen had een ander stukje dat precies op het eerste paste; een ‘Turks pasje’ werd dit genoemd in de illegaliteit. Na het uitwisselen van het wachtwoord als extra check gingen beide mannen naar de Keizersgracht 567, een zeventiende-eeuws pand van de Nederlandsche-Indische Escompto-Maatschappij, gelegen tussen de Nieuwe Spiegelstraat en de Vijzelstraat.

Via de grote hal en een open trap bereikten ze een kamer waar zich vertegenwoordigers van eenentwintig landelijke verzetsorganisaties hadden verzameld, twintig mannen en één vrouw. Van Namen herkende enkelen van de aanwezigen onder wie zijn neef Wim Speelman, oud-medewerker van *Vrij Nederland* en een van de oprichters van *Trouw*. De groep was bijeen om een stichting op te richten die na de oorlog de zorg voor de slachtoffers uit het verzet en hun eventuele nabestaanden op zich zou nemen. De vergadering was goed voorbereid. Zelfs een getypte akte met zegel lag klaar. De voorzitter zette in korte bewoordingen het doel van de bijeenkomst uiteen en las de akte voor. Omdat de organisaties de plannen al in eigen kring hadden besproken en men het met elkaar eens was, vergden de toelichting en de discussie weinig tijd. Wel werd uitgebreid stilgestaan bij de vraag hoe de naam van de op te richten organisatie moest luiden.

Van Namen zou vele jaren later verklaren dat er veel voorstellen werden gedaan, waarin vooral het begrip ‘nationaal’ was verwerkt. ‘Maar,’ zei Van Namen, ‘men besepte goed dat er mensen geweest waren die met dat begrip de verkeerde kant waren opgegaan.’ Er ontstond een impasse, die pas doorbroken werd toen Jan Meijer van *Het Parool* met het voorstel kwam om in de naam de duur van het verzet weer te geven en de organisatie gewoon Stichting 1940–1944 te noemen. Men dacht toen dat de oorlog in 1944 afgelopen zou zijn.² Volgens Van Namen ‘het ei van Columbus. Met de jaartallen in de naam kon je alleen maar de goede kant op.’³ Het voorstel van Meijer werd dan ook door iedereen aanvaard.

De akte met het verboden Oranjezegel van voor de oorlog, waarmee Stichting 1940–1944 in het leven werd geroepen, werd on-

Keizersgracht 567, het huis waar op 13 oktober 1944 de Stichting werd opgericht door vertegenwoordigers van 21 landelijke verzetsorganisaties. Het zeventiende-eeuws pand van de Nederlandsche-Indische Escompto-Maatschappij is gelegen tussen de Nieuwe Spiegelstraat en de Vijzelstraat.

dertekend door Jan Smallenbroek van *Trouw* voor de rechtersector van het verzet, Abraham van Velsen van het Nationaal Comité van Verzet (NC) voor de middensector, Van Namen namens *Het Parool* en *Vrij Nederland* voor de linkersector, Bob Gilliéron namens de communisten en het ondergrondse blad *De Waarheid*, Teus van Vliet namens de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) en Jaap Buys namens Natura en het Nationaal Steun Fonds (NSF), de organisatie die het verzet financieel ondersteunde.

De zes ondertekenaars vormden het Dagelijks Bestuur, dat daarmee een getrouwe afspiegeling was van de verschillende achtergronden van het verzet. Van Velsen werd voorzitter, Van Namen secretaris. Aan het bestuur werden twee juridisch adviseurs toegevoegd, Marie Anne Tellegen (een van de leiders van het NC) en Johan van Lom, tot een aantal jaren geleden in de literatuur bekend onder zijn schuilnaam Van Arkel. De 26-jarige Van Lom was, hoewel nog niet afgestudeerd, al verbonden aan een gerenommeerd advocatenkantoor waarmee de leiding van *Het Parool* contact had. De door hem opgestelde Stichtingsakte van 13 oktober vermeldde als doel: 'het verzorgen van de morele, geestelijke en materiële noden van personen of groepen van personen, die tijdens de bezetting door daad of houding tot het binnenlands verzet hebben bijgedragen, hun gezinnen of nabestaanden, indien zij [...] bijstand zullen blijken te behoeven'.

Voorgeschiedenis

Na de Duitse inval op 10 mei 1940 begon het verzet kleinschalig: individueel of in min of meer losse verbanden. Vaak maakten mensen deel uit van meerdere netwerken tegelijk. Daarachter zat niet zelden een organisatie met enige hiërarchie, maar dat was niet alle deelnemers duidelijk. Tot eind 1942 was het georganiseerde verzet van marginaal belang. De grootste illegale organisatie was de Ordedienst, die pas na de bevrijding in actie zou komen om de orde te bewaren en revolutionaire woelingen te voorkomen.

In de eerste maanden van 1943 werd het verzet massaler. Hierbij speelde deels het verloop van de oorlog een rol. De nederlaag van de Duitsers in Noord-Afrika bij El Alamein begin november

1942, gevolgd door de nederlaag bij Stalingrad begin 1943 en de geallieerde landing op Sicilië in juli 1943 betekenden de ommekeer van de oorlog. Het was duidelijk dat de nederlaag van de nazi's een kwestie van tijd was. Dit ondergroef de politiek van accommodatie die in kringen van het bestuur en het bedrijfsleven in het algemeen werd gevolgd. Deze was erop gericht om een manier te vinden om samen te leven met de overwinnaar, niet om de verliezer te steunen.

Daarnaast werd door de gedwongen arbeidsinzet een groot aantal jonge mannen naar Duitsland gevoerd evenals gedomobiliseerde militairen en studenten. Velen van hen wilden onderduiken, waardoor meer en meer Nederlanders betrokken werden bij het verzet. Vanaf dit moment moest de in het najaar van 1942 ontstane Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers steeds grotere groepen onderduikers verzorgen. Deze LO — die een belangrijke rol zou spelen bij de geboorte van de Stichting — was in eerste instantie ontstaan om schuilplaatsen en bonkaarten voor levensmiddelen te vinden voor Joden, arbeiders die werk in Duitsland weigerden en achttienjarigen die inlijving in de nationaalsocialistische Nederlandse Arbeidsdienst wilden ontlopen.

Aan de wieg van de LO stonden de gereformeerde dominee Frits Slomp en de gereformeerde huisvrouw Helena Kuipers-Rietberg ('tante Riek'). Slomp begon onder de schuilnaam Frits de Zwerver aan een lange reeks rondreizen om overal in het land plaatselijke comités op te zetten die moesten inventariseren wie uit de omgeving elders wilde onderduiken en welke onderduikers van buiten de regio bij hen wilden schuilen. Uiteindelijk ontstond er een landelijke 'beurs' waar men onderduikers kon ruilen. Benoorden de grote rivieren en in de landelijke leiding drukten de gereformeerden hun stempel. De onderduikers moesten worden voorzien van distributiepapieren voor levensmiddelen en soms persoonsbewijzen. Om hieraan te komen waren vanaf juni 1943 groepen actief die overvallen pleegden op distributiekantoren en dergelijke. Uitgegroeid, begin 1944, tot de Landelijke Knokploegen (LKP), werd ook geweld gebruikt om bevolkingsregisters te vernietigen en blanco persoonsbewijzen te bemachtigen. Uiteindelijk waren rond de 15.000 mensen actief voor de LO-LKP, nog afgezien van de talloze gezinnen die de onderduikers huisvestten.

Het verzet manifesteerde zich uiteindelijk in de vorm van de illegale pers, gewapend verzet, sabotage, spionage, hulp aan onder-

duikers en financiële ondersteuning van gezinnen van gearresteerde verzetsdeelnemers. De schattingen van het aantal mensen dat actief was in het verzet lopen enorm uiteen, afhankelijk van de definities. Ze variëren van 25.000 tot 60.000 personen tot begin september 1944, zonder de mensen die hand-en-spandiensten verleenden mee te rekenen, tot honderdduizenden als dit laatste wel gebeurt en de onderduikers ook worden meegeteld.⁴

Het spontane verzet bundelde zich, naarmate de oorlog langer duurde en de bezetting wreder werd, steeds meer in organisaties die regionaal of landelijk optraden. Na verloop van tijd kende het verzet een rijke schakering van verzetsorganisaties, veelal in samenhang met de geestelijke stromingen. De illegaliteit was dan ook geen eenheid, men was slechts één in de strijd tegen de vijand: niet meer en niet minder. Aanvankelijk werkten deze organisaties geheel los van elkaar en bestreken ze ieder een eigen terrein. Omdat die terreinen niet nauwkeurig waren afgebakend en elkaar vaak overlaptten, ontstond er steeds meer behoefte aan een nauwer onderling contact.

De eerste vorm van effectieve coördinatie kwam tot stand in december 1943, toen op initiatief van de bankier Walraven van Hall, leider van het NSF, de Kern werd opgericht. De Kern werd gevormd door de voormannen van enkele illegale organisaties die, onder voorzitterschap van Jaap Buys van het NSF/Natura, regelmatig met elkaar overleg pleegden, onder andere over de naoorlogse taak van de illegaliteit. De meningen binnen de Kern over de status van de illegaliteit na de oorlog, haar verhouding tot de regering en haar invloed op de politiek liepen zeer uiteen.

Maar men was het van meet af aan wel eens over de verantwoordelijkheid ten opzichte van invalide geraakte kameraden en nabestaanden van omgekomen verzetsdeelnemers, hoewel niet alle illegale groeperingen helder voor ogen stond hoe die verantwoordelijkheid vorm zou moeten krijgen. Hier en daar was men van mening dat iedere verzetsorganisatie de verzorging van haar eigen slachtoffers en hun nagelaten betrekkingen op zich zou moeten nemen. Toen het aantal slachtoffers snel steeg, kwam men echter steeds meer tot de overtuiging dat dit een taak was van de gehele illegaliteit, die daartoe op een of andere wijze als een geheel naar buiten zou moeten treden.

Hoewel men zich in veel verzetsorganisaties bezon over de taak van de illegaliteit na de oorlog, speelde in de voorgeschiedenis van

Stichting 1940–1945 het ‘plan F’ van de LO een belangrijke rol. Binnen de LO was al vaak gesproken over de verzorging van verzetslachtoffers en hun nabestaanden. Op uitnodiging van Pieter Verburg, een prominent lid van de LO, was Teus van Vliet in de nazomer van 1943 voor overleg naar Wageningen gekomen. Zij spraken over de toekomst van de illegaliteit in het bevrijde Nederland en de rol die de LO met haar uitgebreide netwerk daarin zou kunnen spelen.

Zij waren het erover eens dat hier een taak was weggelegd voor de illegaliteit en het was dan ook zaak om, als de oorlog afgelopen zou zijn, klaar te zijn om die taak te kunnen vervullen. Daartoe was een bundeling van de krachten nodig, want, zoals Verburg na de oorlog schreef, ‘de zorg voor de nagelaten betrekkingen [zou] straks [in ieder geval] geen staatszaak mogen worden, geen ambtenaren-aangelegenheid zonder meer, laat staan een bemoeiing van het burgerdom, dat toekeek. Nodig is derhalve straks één of andere organisatie door en voor verzetsmensen en verder goede vaderlanders.’⁵ Verburg en Van Vliet spraken af hun gedachten eens te laten gaan over dit onderwerp.

Op een vergadering van de LO-top in Oosterbeek, omstreeks maart/april 1944, ontvouwdde ze hun ideeën. Van Vliet, die zijn memorandum ‘plan F’ had genoemd, gaf aan hoe een naoorlogse verzetsorganisatie zou kunnen werken en hoe de verzetsherinnering levend zou kunnen worden gehouden, terwijl Verburg sprak over een nationaal geestelijk reveil vanuit het verzet. Er werd een commissie benoemd die de ideeën nader uitwerkte in ‘plan F’. In deze commissie had naast Van Vliet en Verburg ook Izak van der Horst zitting. Van der Horst maakte deel uit van de top van de LKP en vertegenwoordigde deze in de leiding van de LO. In een negental punten werden de taken beschreven die men na de bevrijding voor de illegaliteit zag weggelegd. De eerste drie punten vormden de verzorgingsparagrafen: de verzorging van de nagelaten betrekkingen en de invalide verzetsdeelnemers, de heropname van de illegale werkers in het maatschappelijk leven, juridische bijstand en financiële schadevergoeding.

Nadat de LO-top ‘plan F’ had goedgekeurd, werd het voorgelegd aan de Kern, waar het bijzonder positief werd ontvangen en vervolgens besproken in de belangrijkste verzetsorganisaties. Men was het roerend eens over de morele plicht ten opzichte van verzetsmensen en hun nabestaanden. Besloten werd de verzorging

van de invalide verzetslieden en hun nagelaten betrekkingen af te splitsen van de overige taken en hiervoor een aparte organisatie in het leven te roepen.

In de lente van 1944 werd onder toezicht van de Kern een kleine werkgroep gevormd, bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende organisaties, die tot taak had het werk met betrekking tot de verzorging voor te bereiden. Dit was de oorsprong van Stichting 1940–1945. De eerste vergadering van haar ‘oerbestuur’ werd gehouden in een achterkamertje van een zaak in scheepsbehoeften aan de Prins Hendrikkade in Amsterdam. Aanwezig waren onder anderen Buys, Van Velsen, Verburg, Van Vliet, Gerben Wagenaar van de Raad van Verzet en Wim Speelman. Tijdens de eerste vergaderingen was het voornaamste onderwerp van bespreking het doel en de wijze waarop de oud-verzetsmensen die het verzorgingswerk ter hand zouden nemen, moesten worden georganiseerd.

Op 8 juni 1944 deed de regering in Londen in een telegram mede dat koningin Wilhelmina het noodzakelijk achtte dat er een coördinatie tot stand zou komen van alle verzetsgroepen. Deze gecoördineerde organisatie zou de koningin en de regering in de

ART. 5: PLAN F

De illegaliteit heeft er van gehoord; soms ten halve, soms gebrekkig, maar toch er van gehoord.

Plan F is maar een „plan”. Men bedenke dat wel! Het is geen in fijne bijzonderheden uitgewerkt ontwerp, geen haarfijn uitgebalanceerd project.

Plan F is niet het plan van één organisatie. Het kwam uit één organisatie. Dat was nu toevallig zo. Overigens zat het in de illegale lucht. Het alleroorspronkelijkst plan F — wat nu ter tafel is, is al een geherformuleerd plan en na critiek van leden van andere organisaties hier en daar gewijzigd plan F — het alleroorspronkelijkste plan F was zelve al geboren uit een samenspreking van een aantal illegale werkers, leden van verschillende organisaties. Reeds in zijn kiem is het dus inter-organisatief en niet het eigendom van één organisatie. En zoals het nu gedragen door velen, basis voor de discussie geworden is, behoort het ons allen!

Een passage uit ‘plan F’ van Teus van Vliet uit 1944. Dit plan van de top van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers stond aan de basis van Stichting 1940–1945. Plan F behelsde onder andere de verzorging van invalide verzetslieden en hun nagelaten betrekkingen.

eerste periode na de bevrijding, zolang er nog geen noodvolks-vertegenwoordiging zou zijn, van advies kunnen dienen. Enkele weken later, op 3 juli 1944, kwamen vertegenwoordigers van een groot aantal verzetsorganisaties bijeen. Hier vormden zich drie groepen van verwante organisaties, de zogenoemde linker-, midden- en rechtersector, die ieder een vertegenwoordiger aanwezen in de te vormen Contact-Commissie (CC).

Deze commissie, onder voorzitterschap van Willem Drees, richtte zich met name op onderwerpen waarover voor en na de bevrijding een gezamenlijk standpunt diende te worden bepaald. De CC was een orgaan dat namens de hele illegaliteit kon spreken. Op 18 juli werd de regering in Londen medegedeeld dat de CC was opgericht en dat een uitgebreide commissie, de Grote Adviescommissie der Illegaliteit (GAC), werd voorbereid. Na de totstandkoming van de GAC, in juli/augustus 1944, viel de CC onder de verantwoordelijkheid van de GAC. Een van de vele vraagstukken waarover de CC zich boog, was de wijze van steunverlening aan de getroffen illegale werkers en hun nabestaanden. De vergaderingen van de CC zouden enkele maanden later leiden tot de bijeenkomst waar besloten werd tot de oprichting van Stichting 1940-1944.

Na 13 oktober 1944 kwam het bestuur wekelijks op vrijdag bijeen. De eerste tijd sprak het vooral over de ontwerpstatuten die aan de GAC moesten worden voorgelegd. Of, zoals het Centraal Bureau van de LO aan de leden van de top van deze organisatie meldde: 'De eerste weken hebben we ons vermaakt met juridische poespas, die onze illegale oren zeer vreemd aandeed, maar voor de goede gang van zaken zeker noodzakelijk is. Wel zijn we van mening dat hoe meer juristen er op een vergadering zijn, hoe minder er gedaan wordt.'⁶

In de loop van november 1944 werd besloten een breed Stichtingsbestuur te vormen, dat bestond uit vertegenwoordigers van de landelijke verzetsorganisaties. Tegelijkertijd werd ook de doelstelling van de Stichting onder de loep genomen en veranderd in 'het lenigen van zedelijke, maatschappelijke en stoffelijke noden'. Men besloot dat voor het moment het Hoofdbestuur de Provinciale Besturen zou benoemen en de Provinciale Besturen op hun beurt de Plaatselijke Besturen zouden aanwijzen. Voor het verkrijgen en het beheer van de benodigde financiële middelen werd een speciale commissie ingesteld.

Het bestuur kwam tot overeenstemming over alle zaken en eind december 1944 waren de statuten klaar om in een definitieve vorm te worden gegoten. Men streefde ernaar om voor de bevrijding klaar te zijn met de opbouw van de organisatie om dan direct aan de slag te kunnen gaan. De betrekkelijke rust waarin men de eerste maanden in het geheim had kunnen werken, werd echter wreed verstoord.

Verraad

Op 12 januari 1945 kwam het bestuur 's ochtends op de Zuider Amstellaan 44 (de tegenwoordige Rooseveltlaan) in Amsterdam in het huis van Van Lom bijeen voor een vergadering. Abraham van Velsen en Marie Anne Tellegen waren afwezig door autopech. Iets na halfelf werd er luid op de voordeur gebonsd en klonk er gebrul waarna drie geüniformeerde mannen van de Sicherheitsdienst (SD) naar binnen stormden. Van Lom schreeuwde verschrikt: 'Verraad, vlucht!' De zes mannen aan de eettafel in de achterkamer stoven alle kanten uit. Jaap Buys werd meteen gearresteerd.

Arie van Namen en Jan Smallenbroek ontsnapten door de tuindeuren naar buiten. Van Namen zag achter in de tuin twee mannen met een revolver in iedere hand staan. Hij zwenkte naar links en was bijna over de schutting toen ze hem te pakken kregen. Samen met Smallenbroek moest hij op de grond liggen, waarna hun handen op hun rug geboeid werden. Van Namen had alleen een jasje en een zomerhemdje aan. Ze lagen een uur in de sneeuw. 'Koud dat het was,' herinnerde Arie van Namen zich veertig jaar later. 'Ik vergeet het nooit meer. Ik klapperde met mijn kaken. Ik kon m'n kaken niet meer onder controle krijgen.'⁷

Van Lom trok Van Vliet ondertussen mee aan zijn jasje en kroop met hem door een luik naar een schuilplaats onder de vloer van de studeerkamer. Bob Gilliéron volgde het tweetal en dook ook de ondergrondse ruimte in. Boven hun hoofden hoorden ze een Duitser schreeuwen: 'Das ganze Haus soll untersucht werden.'⁸ Tot hun schrik realiseerden de mannen zich dat al hun papieren nog op tafel lagen. Toen ze na lange tijd poolshoogte durfden nemen, zagen ze een man voor het huis heen en weer lopen. Via een ondergrondse gang wisten ze naar het aangrenzende pand te komen. Na

HOOFDSTUK 1

Het huis van Johan van Lom op de Rooseveltlaan 44 (vroeger Zuider Amstellaan) in Amsterdam. De jurist stelde de Stichtingsakte op tijdens de oorlog. In zijn huis vond door zijn toedoen een inval plaats van de Sicherheitsdienst tijdens een vergadering van Stichting 1940-1945. Hierbij werden drie bestuursleden gearresteerd.

Het gebouw in de Euterpestraat in Amsterdam waar in 1944 de Duitse Sicherheitsdienst was gevestigd (tegenwoordig Gerrit van der Veenstraat).

zich te hebben opgefrist, gingen ze ieder huns weegs. Van Namen, Smallenbroek en Buys waren inmiddels naar het huis van bewa- ring aan de Weteringschans gebracht.

Op dat moment wist nog niemand dat de hele overval in scène was gezet door verraad van Van Lom. Eind december 1944 was hij naar de Aussenstelle van de Sicherheitsdienst in de Euterpestraat in Amsterdam gegaan, de tegenwoordige Gerrit van der Veen- straat. Hij was er al eerder geweest om tevergeefs te pleiten voor de vrijlating van zijn baas die als gijzelaar was opgepakt. Dit keer ging hij voor een onderwijzeres die was gearresteerd met exemplaren van het illegale *Het Parool* en bij wie vervolgens bij een huiszoe- king vervalste persoonsbewijzen en achterovergedrukte distribu- tiebonnen waren gevonden. De koerierster had enige tijd bij hem in huis gewoond en Van Lom had waarschijnlijk een verhouding met haar zonder dat zijn echtgenote daarvan op de hoogte was. Hij vreesde dat de onderwijzeres na haar arrestatie naar een concen- tratiekamp zou worden gebracht.

In het gebouw van de SD werd Van Lom te woord gestaan door Kriminalsekretär Friedrich Viebahn. Deze zou hem onder druk hebben gezet door te dreigen dat hij Van Loms echtgenote zou in- lichten over zijn affaire met de koerierster. Viebahn maakte hem duidelijk dat hij wist dat Van Lom samenwerkte met Marie Anne Tellegen. Van Lom vertelde daarop over zijn werk voor Stichting 1940-1944. De SD'er liet vervolgens doorschemeren dat de onder- wijzeres vrij zou komen als Van Lom de datum en de plaats van de volgende Stichtingsvergadering zou noemen.

In een tweede gesprek werd afgesproken dat Van Lom, om geen verdenking tegen zijn persoon op te wekken, zich met een van de bestuursleden in een schuilplaats in zijn woning zou verstoppen. Van Lom stelde één voorwaarde aan zijn medewerking: de gear- resteerde verzetsmensen mochten niet geëxecuteerd worden. Na overleg met zijn superieuren beloofde Viebahn dit op zijn ere- woord. Kennelijk wilden de Duitsers zo veel mogelijk leidende figuren uit de illegaliteit uitschakelen. Bovendien konden de verzetslieden als gijzelaars dienen voor hooggeplaatste ss'ers en SD'ers nu een Duitse nederlaag een kwestie van tijd leek. Viebahn heeft zich aan zijn woord gehouden.

Na de Duitse inval op 12 januari begaf Van Lom zich 's middags naar Viebahn. De onderwijzeres werd dezelfde dag nog in vrijheid gesteld. De SD'er was bijzonder teleurgesteld dat Van Vliet was